

IFJÚSÁGI KÖZÉLET

A REMÉNY OSZTÁLYA

Mintha csak a tegnap lett volna... Pedig ahogy rá-
nézek a kis lapra és olvasom dátumát: 1920. XI. 1-ét mu-
tat. Pár hónap múlva tehát 15 esztendeje, hogy a ro-
mániai magyar ifjúságnak megindult a legelső kis lapja,
a *Remény*, szépirodalmi és tudományos ifjúsági havi fo-
lyóirat, kiadja a helyi református kollégium Gyulai Pál
Önképzőköre.

*

A középiskolák egyes osztályainak ifjúsága nagyon
változó értékű. Arról az osztályról, mely 1920 őszén érte
el a középiskola legfelső (VIII.) évét a ref. kollégiumban,
tanáraink állapították meg, hogy évtizedek egyik legjobb
évjárata volt. 48 tagjából 14 tiszta jeles, ugyanannyi
egyes-kettős tanuló s alig néhány rossz tanuló. A tanulás
mellett sportban is kiváló, széleskörűen olvasott, tág ér-
deklődésű az irodalom, tudományok, művészetek és a köz-
élet kérdései iránt. És volt ezen felül két olyan tulajdon-
sága, amely külön-külön is ritka, együtt éppenséggel ki-
vételes: lobogott benne a cselekvés vágya, a kezdeménye-
zés szelleme, emellett pedig az osztály iránt szokatlanul
erős és mély szolidaritást, szívós és erős összetartást
érezett. Megvalósult kis demokrácia: ahol a vezetők szel-
lemileg és erkölcsileg váltak azokká; a protekció, apja
állása miatt senki ilyennek el nem ismertetett, de viszont
a vezető se élt vissza soha a beléhelyezett bizalommal,
nem önkényeskedett és nem gőgösködött a többi nyakán
és nevében. Testvéreként szerették, támogatták egymást.
A legtöbb osztály – véletlenül összekerültek laza együt-
tese, kiket lelki szál össze nem kapcsol. A *Remény* osztá-
lyát összekapcsolták közös olvasmányok, közös szándékok
és valami – még csak ösztönös – sejtés nemzedékük

egysorsáról és hivatásáról, aminek még akkor öntudatosan hangot adni nem tudtak.

Ez a közszellem a szokatlan jelenségek egész sorát idézte elő. Megtörtént az önképzőkörök életében annyira ritka eset, hogy az elnökválasztásnál kisebbségben maradt jelöltek és „pártjaik” nem vonultak vissza a munkától! Nem, mert még a választás előtt elhatározták, hogy az osztály „valami nagyot fog cselekedni, mégpedig rendes, nyomtatott lapot indít”, s ennek megvalósítására minden erőt összefog. És az osztály legjobb erői tömörültek az önképzőkörben és lapjában, a hatóságilag engedélyezett *Reményben*, melynek felelős szerkesztését Nagy Jenő tanárunk vállalta. (Az önképzőkört nagy jóakarattal Kovács Ferenc tanár úr vezette, mint vezető tanár.) Az induló kis lap pedig nem kért vezércikket és ajánlást se tanáraitól, se híres embereinktől, de jelígeként homlokára tette Nietzsche mondását: „*Szeretem azokat, akik önmagukon túl akarnak teremteni.*”

Az is szokatlan volt, hogy az önképzőkör és a lap élete nem állt meg a kollégium kapujánál. A Gyulai Pál, Szabó Jenő, Kovács Dezső és Szabó Dezső önképzőköre kapcsolatot talált a piaristák önképzőkörével, amely a Pázmány Péter, és az unitáriusokéval, amely a Kriza János nagy nevét viselte. Egymás gyűléseire eljártak, azokon vendégként szerepeltek, s a *Remény* ifjúsági hírei minden helyi önképzőkör eseményeiről beszámoltak. A Bethlen-kollégiummal, Torda önképzőkörével, a székely fővárossal is összeköttetésben álltak, ahol a kat. gimnáziumban *Kelet Népe* címmel szintén ifjúsági lap indult.

De váratlanul előgomolyogtak a viharfelhők is. Nagy Károly püspök, ki a magyar iskolák és az egyház megtartásáért akkor vívta első nagy harcait, igen aggasztónak tartotta, hogy az ifjúság sokat foglalkozik a „dekadens és destruktív írókkal”: Nietzschével, Schopenhauerrel, Wilde Oscarral, Anatole France-szal, Adyval és a modern magyarokkal. (Ady körül még akkor javában tombolt a felfogások harca az egész magyar nyelvterületen.) A Keleti Újság dicsérő vezércikke meg éppen olaj lehetett a tűzre, hiszen vezércikkírójával, Paál Árpáddal, a székely közművelődési autonómia apostolával éppen akkortájt folyt egyik nagy harca a püspöknek. Mi mindezeket az

összefüggéseket alig sejtve szerfelett elbámultunk, amikor az egyik précesen megjelent a püspök, és villámló tekintettel és mázsás szavakkal sújtott le Nietzschére, Adyra és – erdélyi követőire. Bámultunk és nem értettük a dolgot. Kevesebb szigort és több szeretetet vártunk volna törekvéseink iránt. A *Remény* 3–4. számában így védekeztünk az egyházellenesség és a nemzetellenesség vádjaival szemben, cikkünket Paál Árpádnak ajánlva tisztelettel: „Igen, mi internacionalisták vagyunk, mert ez nem bűn, hanem a legszentebb hazaszeretet. Internacionalisták, kiknek célja a nemzeti sovinizmus túltengésében tomboló emberiség igaz faji erőit egységes munka irányába fordítani, olyan munkáéra, melyben minden faj megtalálja a maga nyugalmas helyét, fejlődésének addig sohasem ismert, nyugodt és a többi népek kultúrértékeivel biztosított feltételét...”

Ez a szám a *Remény* utolsó száma lett. A mi „forradalmi és destruktív” ifjúságunkat a tradíció miatt érte el a végzet. A tradíció miatt. Amit folytatni mertünk. Ezt a tradíciót *Bakternek* hívták, kollégiumi vicclap volt, s mindazok a nevezetes emberek írtak belé az idők során, akik a kollégiumban jártak. A *Baktert* elhatározta az osztály, meg is csinálta a karácsonyi vakáció alatt, de *tudomásunk nélkül* belesúszott néhány izléstelen vicc. A vizsgálat megindult, a *Remény* önképzőkör is felfüggesztett, az osztály pedig az elmérgesedett közhangulatban a rossz viccek szerzőit nem akarta kiadni. Helyettük mi, a vezetők álltunk elé és szenvedtük el a büntetést: ki a kicsapást, ki a 2–3-as magaviseletet, ha nem lesz magántanuló.

A *Remény* pedig elhallgatott. Érettségi után (ez évben volt először román állami kormánybiztos a felekezeti érettségizető bizottságban) utolsó akkord volt Tordán az estélyünk. Álltam a Vigadó színpadán zsúfolt közönséggel szemben, s a *Remény* nevében arról beszéltem, hogy ma, a szociális eszmék új korában a gyűlölködő nemzeti gondolatoknak is fel kell emelkedniük ama magaslatra, ahová Tordán a vallások egykor felemelkedtek. Kinek-kinek hite a maga dolga, mondták Tordán; kinek-kinek nemzetisége, fajtája a maga dolga: kívánják az új idők...

A *Remény* adósságát a tordai jövedelemből kifizették. Aztán kit erre, kit arra, szétvittek a szelek.

Mi lett a *Remény* nemzedékéből? A szerkesztő bizottságban velem együtt voltak közül csak Klärmann Manó van még itt, Temesváron gyárigazgató. Schwartz György Ausztriában kultúrmérnök. Hantos Gyula két diplomával 2500 lejes állásban tengődik Budapesten. Jancsó Miklós és Szádeczky Elemér nagy karriert futottak be eddig is, előbbi Szegeden egyetemi rendkívüli tanár, utóbbi a pesti egyetemen magántanár. – A Pázmány-kör akkori elnöke: Radnóti István, a Falu-szövetség titkára, alelnöke Soó Rezső debreceni egy. tanár. Az unitáriusok akkori elnöke a Helikon gazdája: Kemény János. Kovács Jenő, ez a nagy tehetségű költő tragikusan halt meg. Jakab Géza aradi újságíró, Dobolyi Lajos Magyarországon nevelő.

Az önképzőkörök híreit olvasva, itt találkozunk a Babos Sándor, Vita Sándor neveivel, hogy csak párat említsünk az itt maradtak közül az eltávozók tömegével szemben.

A *Remény* közvetlen hatásaként néhány munkatársa hozta össze később az *Előret*, és lett egyik magja az önképzőkörben indult Kacsó Sándorral és Balázs Ferencsel együtt az erdélyi magyar írók első közös akciójának, az *első nagy visszhangú erdélyi ifjúsági megmozdulásnak*: a *Tizenegyek antológiájának*, 1923-ban, amelytől a szálak egyenesen az *Erdélyi Fiatalokhoz* vezetnek. Sokan lettek munkatársai az 1921-ben indult *Ifjú Erdélynek* is.

A közvetett hatás végighullámozott a kollégium akkori felsőbb osztályain. Pár évvel később ifj. Grandpierre Emil (a *Rosta* szerzője) és Albrecht Dezső *Haladjunk* címmel lapot adtak ki, tudtommal két számot ért meg. Az 1922-ben érettségizettek közül Dobolyi Lajos, Gyárfás Endre és Jancsó Elemér, az 1924-beliek közül Kóréh Endre (a budapesti Opera tagja), Rohonyi Vilmos, Viski János, Kovács József, az 1925-ben érettek közül ifj. Grandpierre Emil és Wass Albert az irodalmilag ismertebb nevek. És ide kell számítanom a VII. gimnázium után távozott Buday Györgyöt, aki már itt feltűnt szénrajzaival, s aki Szegeden a haladó magyar ifjúság egyik legkomolyabb és máig le nem tört mozgalmát indította meg a Bethlen Gábor kör és művészeti kollégium tanyai falumunkájával.

A *Remény* osztálya szétszóródott, eltávozott Erdélyből, amint szétszóródtak azoknak az éveknek osztályai a többi gimnáziumból is, mert akkor senki se mondta még, hogy nekünk itt kell maradnunk – s évek után alig néhányan tudtunk hazakerülni. Hiányukat sorainkban ma égetőbben érezzük, mint valaha. S a régi összetartás és nem fakuló szeretet hozta szívünk melegét a kollégium, Apáczai intézete felé, aki elsőnek tanított, hogy hogyan kell korszerűen lenni magyarnak. És a kollégium mai ifjúsága felé, akiknek a megváltozott iskolarendben is meg kell találniok fiatal feladataik lelkesedését és önképzésük lehetőségeit, s nem szabad elfelejteniök a *Remény* örökségét: az összetartó szeretetet és a dolgozó akaratot.

A TIZENEGYEK

Az alább következő közlemény bevezető előadása volt a *Tizenegyek* felolvasó estélyének, amelyet az *Erdélyi Fiatalok* rendezett 1934. február 17-én. Egy mindenképpen érdekes magyar könyv megjelenésének tizenegyedik évfordulója adott alkalmat erre az estélyre. 1923-ban jelent meg az a könyv, amelynek hosszú címe ez volt: „*Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól, erdélyi művészek rajzaival.*” Talán csak félig vagy egyáltalában nem volt előttünk tudatos akkor az a lelkület, amely ma írói kezdéseiből világosan árad felénk. Mind magyarok, sőt székelyek nemcsak szellemi alakulatuknál és lelkületüknél fogva, hanem vérségüknél fogva is. A fajta titkos múltjában *ha* keveredett vérükhöz más fajta vére. A felületes figyelő előtt úgy látszik, mintha az akkori ifjúság nagy ihletőjének, Szabó Dezsőnek szelleme suhogna írói kezdéseik mögött, de ha jól rájuk figyelünk, csupán az *Elsodort falu* nyugtalan szellemei és írói ők. A székely falu és az erdélyi magyar falu ifjú szellemei. Onnan gazdagodik képzetük és szociális gondjuk oda jár haza. A polgári radikalizmus és ennek háború végeztével élesen fellobbanó visszahatása közé ékelődik lelkületük: fiatal megújulási vágy hevíti őket, de azzal, hogy a faluhoz fordulnak, nemzetiek és őrizők. Ez a szellemük maradt meg tizenegy év után is, akár az irodalom mellett maradtak, akár más munkaterületre sodorta életük. Ők voltak első hangütői annak a szellemnek, amelynek útján az erdélyi magyar ifjúság végül is járni fog. Ezt érezte meg nyilván az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztősege, amikor tizenegy év után felolvasó estély keretében újra összehozta és megszólaltatta őket.

A szerkesztő

Ezelőtt tizenegy évvel, az unitárius kollégiumban, a teológusok dolgozószobájában ebédutánonként és estén-

ként tizenegy fiatalember gyűlt össze. Közülük a legfiatalabb már betöltötte a 19. évet, a legidősebb pedig 27-ben járt. Fiatal erdélyi magyarok, többségük székely. S valamennyien írók szerettek volna lenni.

Különös társaság ez az együttes, az antológia címéből 11-eknek nevezettek. Inkább a véletlennek hívott sors, mint egyéni tervszerűség hozta őket össze, de találkozásuknak mélyebb értelme nyomban kiderült. 1923 fiatal erdélyi magyarjai, az első erdélyi kisebbségi generáció tagjai: mind *keresők* voltak.

A régi iskolából, amely nevelte, idősebb négy tagjukat: Dobai Istvánt, Finta Zoltánt, Maksay Albertet és Tamási Áront a világháború forgatagába sodorta és onnan hozta vissza a világtörténelem. A náluk fiatalabbakat, az első fronton nem járt ifjúságot a történelmi változás még a gimnázium padjaiban érte. Kinn az életben a sorsfordító események zajlottak, a régi iskolába azonban az idők hullámai *akkor* még csak néha csaptak be. De benn az iskolában és bennük, tanulóiban, már új szellem bontogatta szárnyait. A Gyulai Pálról, Pázmány Péterről és Kriza Jánosról elnevezett református, római katolikus és unitárius önképzőkörben a fiúk már Anatole France-t, Nietzsche-t, Wilde-ot, Comte-ot, Adyt és szociológiát olvastak. Itt-ott generációs harc is felcsapott ezért a halhatlan vakmerőségért és destruktív merészségért. És – milyen különösen hangzik ez éppen ma – felekezettfeletti ifjúsági összetartást akartak kiépíteni. Egymás öszszejöveteleire eljárak, és nyomtatott lapot adtak ki. Egymás felekezettét nem kérdezték. Egymástól távol és egymásról mit se tudva, ősi kollégiumok öléből itt is, ott is nőni kezdtek egy új ifjúság öntudatának csirái. A *Remény*, a *Kelet Népe*, és később a 10 számot megért *Előre* a maguk naiv kis írásaival ezért az inkább szándékukban, mint a sorokban rejlő öntudatért s az őket létrehozó kezdeményező szellemű lelkesedésért érdemesek ma az említésre. A 11-ek fiatalabbjainak ők voltak az előiskolái. Ezért kellett ma róluk beszélnünk, és szükséges megemlítenünk, hogy lássuk a veszteséget, amit jelent, hogy ma a középiskolákból ezek a sajátos öntudatnevelő szervek, az önképzőkörök hiányzanak.

Idősebbjei hátuk mögött a harcterekkel, fiatalabbjai mögött az első ifjúsági öntudat próbálkozásainak csatáival, papok és teológusok, orvostanhallgatók és közgazdászok, kereskedelmi akadémisták és kezdő újságírók – 1923-ban így verődtek össze először az *Előre* című lapnál, aztán itt fenn az unitárius teológusok szobájában.

Mellettük nemzedékek nem álltak. Az idősebbek és társaik Európa minden harcterén növelték a magyar hősi halottak számát. Aki közülük megmaradt, világgá indult. És a vonatok kígyózó végtelen sora után mentek a fiatalabbak tömött évjáratai is. Mentek, mert apáik is mentek. Mentek, mert *senki se mondta nekik*: maradjatok. Mentek, és vissza közülük alig jött valaki. Ezeknek a szétszórt nemzedékeknek, az erdélyi magyar generációk tömör soraiból hiányzó 15 korosztálynak tagjai ők tizenegyen. Szemeik előtt az erdélyi magyarságnak az új, a kisebbségi életet élni akaró szándékai, első tétova léptei. Az új helyzetben, amelyben tanácsot adni, amelyben utat mutatni senki nem tud. De amelyben az utat, a következő megteendő lépést megérezni azok hivatottak, akik a közösség messze előre érző felfogószervei, az ösztönösen továbblátó *művész* és a *fiatalság*. A fiatalság, akinek az új élet, az új változás az az adottság, amelyben a maga erejéből meg *kell* keresnie és meg *kell* találnia a maga jövőjét.

Háta mögött a régi iskolával, szemei előtt az új élet tanácstalanságaival égett benne a tudat, hogy *ezen a szakadékon át kell ugrania és neki kell átugrania*. Hogy a túlsó parton meg *kell* kapaszkodnia és helyet *kell* találnia. Magának és az erdélyi magyarságnak.

Tizenegyen fiatalok, kik nap nap után találkoztak és vitatkoztak, saját írásaikat felolvasták egymásnak és megbírálták, áhítattal leborultak a világirodalom nagy szépségei előtt, és fénylő szemekkel mutogatták az új erdélyi irodalom, a még be nem futott, a még el nem ismert és alig ismert erdélyi irodalom legelső alkotásait. Lehet vagy nem lehet önálló erdélyi irodalom? A konzervatív és radikális irodalmi frontok között akkor ez volt a kérdés. Nemzetiség vagy nemzetköziség az átmenő és megtartó erő számunkra? – ez volt a világnézeti prob-

léma. Aktív legyen-e az erdélyi magyarság munkaprogramja az új helyzetben, vagy a passzivitás magatartását vegye föl? Erdélyi magyarok közt akkor ezek voltak az elkeseredett, késhegyig menő harcokat előidéző vitatárgyak. És ezekkel a kérdésekkel kellett nekik, a Tizenegyeknek szembenézniük.

A fajiság és nemzetköziség ellentétbe állításán egészséges ösztönük túltette magát. A világirodalomból táplálkoztak, a ma szellemi áramlatait szívták fel, de bennük az idő élményszerűen azt is megérezte: *magyarok vagytok, erdélyi magyarok, és a vérség és a kultúra adottsága le nem törölhető.* Szabó Dezső *Panasza* segítette tudatosítani bennük az érzést, hogy a faj az emberiség termőtalaja. Szabó Dezső gondolata és szellemi példamutatása előttük állott, mint a fajiság és nemzetköziség természetes hídja, felszívni a honi talaj minden ízét és megtermékenyülni a világ minden gondolat-áramával. Fajiságuk felfedezte velük a legősibb magyar faji gyökeret, az erdélyi magyarság alapját és minden erdélyi magyar probléma tengelyét, a székelyt. De ez a fajiság soha senkivel szemben nem volt gyűlölködő. „Egyformán szólunk mindenkihez, kit kedvességében nap nap után megáld és ölében tart Erdély” – mondja felhívásuk, mert „legjobban szeretni mi tudunk a világon”. Az önálló erdélyi irodalom kérdését nemcsak hívő hittel, de gondolataikkal is érelték. A hívő hit forrásai egyéni élmények és kultúrdokumentumok voltak. Kós linóiból Erdély kövei évezredes kultúrkapcsolatokról és közös lélekről beszéltek. És fiatalok voltak és ebben a mai életben kellett jövőt harcolniuk maguknak, tehát más programjuk nem lehetett, mint az aktivitás és a munka. Az erdélyi magyarság irodalmi öntudata akkor ébredezett. Most írókra volt szükség, és ez a szükség az ő munkájuk medrét is megadta. És sok-sok vita és sok-sok olvasás és egymás írásainak szokatlanul alapos bírálata után megérlelődött a tett is: az antológia gondolata. És tizenegy évvel ezelőtt hozzáfogtak a megvalósításhoz is. Felhívást bocsátottak ki Erdély fiatal írói. Erdély magyar lányaihoz szóltak ismeretlenül. Ismeretlenül? „Régóta ismerjük már mi egymást a közös sorsban... Erdély földjéből nőttünk ki valamennyien, ti is, mi is. Kell ennél nagyobb ismeretség?”

A tények immár köztudomásúak. Ezer magyar lány munkába állott, az antológia megjelenhetett (és mikor a könyvek pár százas példányszámot alig értek el, ebből a könyvből 3200 példány fogyott el), és felül azóta sem múlt könyvsikerén túl az erdélyi magyarság szívébe is beledobbant. Mert „szólt az idő általunk”.

Nem a mi feladatunk, nem a résztvevő feladata megállapítani azt, hogy ez az antológia mit jelentett az erdélyi magyar irodalom életében. Milyen egyéni értékeket adott ennek az irodalomnak s milyen ígéretekot hagyott beváltatlanul. Mit jelentett mint közös kiállítás a vitatott erdélyi irodalom mellett. Mit jelentett mint a székegy irodalmiság jelentőségének első felismerése. Jöjjon az irodalomtörténész, és állapítsa meg, hogy milyen téglákat raktunk az erdélyi irodalom épületébe.

Nem a mi feladatunk megállapítani, hogy mit jelentett ez az antológia szavaival és szimbolizmusával az erdélyi magyar ifjúsági öntudat kialakulásában. Jöjjon az ifjúsági élet kutatója, és állapítsa meg, mit jelentett és miért nem jelenthetett többet.

És jöjjon a szociológus, és állapítsa meg, hogy az erdélyi magyar öntudat *harmadik* fejlődési foka: *a népi öntudat* felé milyen lépést jelentett ez a könyv, s ezért az öntudatért s az erdélyi magyar faluért a Tizenegyek egyenként és összesen mit tettek és mit nem tehettek.

Csak jelenteni jöttünk tizenegy év után: tizenegy erdélyi fiatal magyarok e tizenegy év alatt mind elmentünk Erdélyből. Ötön Amerikát, Balázs Ferenc a világot bejárta. De egy kivételével mind visszajöttünk Erdélybe. És az az egy, aki nem jött vissza, sem távozott el gondolatban Tőle.

Csak jelenteni jöttünk: tizenegy fiatalok elindultunk, hogy mint írók legyünk az erdélyi magyarság szolgálatára. És mikor erre a 11. évfordulóra beérkeztünk, közülünk egyetlen maradt kizárólag írónak, Tamási Áron. Soknak rejtett szerelme az írás, de élethivatást ki a falu gyakorlati szervezésében, ki a kultúra organizálásában, ki a tudomány vagy az újságírás területén: az erdélyi magyar élet legkülönbözőbb gyakorlati munkáiban talált. *De mindünk megmaradt az erdélyi magyarság szolgálatában.*

Nem jubilálni s nem magunkat ünnepeltetni jöttünk össze ma este heten személyesen és Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza és Mihály László írásaik által. A jubileumhoz nem dolgoztunk eleget. De három erdélyi évforduló esik össze a miénkkel, és ezek mellett ma este szótlantul el nem mehetünk.

Nem feledkezhetünk el arról az öreg emberről, aki egy élet eredményeit otthagyva, mikor innen mindenki elment, akkor jött vissza és vállalt meg nem értést, nélkülözést és halálig való harcot a magyar gyermekekért, az ifjúságért, a székelységért. Arról, aki minket is meleg szeretettel igazított útba s figyelte lépteinket. Arról, akit öt éve takar a hant, Benedek Elekről.

Nem felejtkezhetünk el arról, hogy ez az év a tizedik fordulója annak, hogy a székely lélek és nyelv kincseit káprázatosan és először megmutató elbeszéléskötet: Nyíró József *Jézusfaragó embere* megjelent.

És nem felejtkezhetünk el arról, aki legelsőként meglátott és antológiánkon kiabrázolt minket, mint sírdombból kinövő virágos ágakat és mint erdélyi hegyek felett büszke diadallal a Könyvet felmutató székely legénykét. Arról, akinek most van ötvenedik életéve és huszonötödik írói évfordulója. Nem felejtkezhetünk el az íróművész-szervezőről, az erdélyiség legtisztább kifejezőjéről és egyik legfanatikusabb harcosáról, Kós Károlyról.

Magunkat nem jubiláljuk. Nem emlékezni jöttünk ide. Nem visszatekinteni a múltra, erre a tizenegy esztendőre, ahol tovatűnt, elérhetetlen, gazdag és kínos, fájdalmas és felejthetetlen ifjúságunk lenget tovatűnő kendőt utánunk. Tizenegy fiatal férfi az erdélyi magyar jelen szolgálatában *csak meghallgatást* kér. Tizenegy fiatal férfi, alig tucatnyi a harmincévesek szétszórt nemzedékeiből, szólni akar azokhoz, akik előttük járnak. És szólni akar azokhoz, akik utánuk jönnek, a mai ifjúsághoz. Az erdélyi magyarság erdő-sűrűjében mi tépett irtás vagyunk csupán. De utánunk – boldog tudat – sűrűn növő új csemeteerdő, utánunk a mai erdélyi magyar ifjúság. És mi szólni akarunk gyakorlati feladatokról, kicsinek látszó részletmunkákról, mert rájöttünk arra, hogy *személyes, névtelenséget, egyedülvalóságot vállaló munka nélkül semmi elmélet nem menti meg az erdélyi magyarságot.*

A közös talaj, a közös vér és közös sors üzenetei szólnak itt-ott hiányosnak látszó szavainkból.

Csupán a meghallgatás az, amit kérünk. És kapni egyetlen elégtételt kaphatunk az önként elvállalt, hálátlan előőrsi szolgálatért.

Ha az utánunk jövők, akik munkásai és felelősei a jövődönnek, átveszik, önmagukban felélesztik és *kihunyni nem engedik* azt a belső lángot, amit mi ifjúságunk örömeiben és fájdalmaiban, kereséseiben és tépelődéseiben, reményeiben és megcsalatkozásaiban és sok-sok feledésbe enyésző jeltelen munkájában tizenegy esztendőn keresztül magunkban kialudni nem engedtünk.

BALÁZS FERENC

1901-1937

A barát, ki másfél évtized lelki közösségében jóban-rosszban együtt volt vele, kit összekapcsoltak közös fiatal lelkesedések és életesemények, fájdalomban ma csupán ennyit tud írni:

...Hetek óta tudtuk már, hogy menthetetlen. Mégis,, mikor megjött a hír, hogy szombat reggel 5 órakor Tordán meghalt, a lesújtó fájdalomban is alig tudtuk elhinni. Hát lehet az, hogy az ő kedves mozgékonyága ilyen tragikusan megnyugodjék? Lehet-e hogy ő többé ne dolgozzon, ne tervezzen, ne írjon, hogy ő többé ne éljen?... Hogy annyi nagy magyar, annyi igaz erdélyi után ilyen fiatalon, 36. évében elvigye a tüdőbaj?... És a betegség már kisdíák kora óta leselkedett reá. Ágyra terítette a teológust, és mikor világkörüli útjáról visszatért, újra eléje állt. Csodálatos életereje eddig mindig legyőzte a kórt. Alig pár hónap alatt mindig rendbejött, és újra a régi korlátlan munkakedvvel és magát nem kímélve dolgozott. 1934-ben még súlyosabb formában lépett fel baja, de a helyi tudószanatóriumban és a debreceni klinikán eltöltött másfél év megállította újra. Visszajött és Tordán lakott. Ősztől az épen maradt tüdejében is fellépett a baj, és orvosai tudása, felesége önfeláldozó ápolása sem segíthetett rajta.

Kisebbségi életünknek alig van olyan területe, amelyen alapvető, úttörő munkát ne végzett volna. Szülei Magyarországra költöztek 1921-ben, és ő itt maradt az unitárius teológián, és 1923-ban az akkori maroknyi fiatal-ságból megszervezte a *Tizenegyeket*, akiknek antológiájában először fejtegette behatóbban az irodalmi erdélyiség kérdését. A maguk terjesztett, addig példátlan sikert (3200 példányt adtak el) elért könyv jelentősége nem-

csak ez. Balázs Ferenc, Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, báró Kemény János, Maksay Albert, Mihály László, Szent-Iványi Sándor és Tamási Áron együttes fellépése az első nagyobb ifjúsági megmozdulás volt, az „ittmaradás” első komoly kiáltása és sorsvállalása az ifjúság részéről.

Még abban az évben elindult kétévi angliai tanulmányútra. A két évből öt lett. Angliából kapott ösztöndíjával Amerikába utazott, de annak letelte után is ottmaradt, maga tartotta fenn magát, hol szellemi, hol testi munkával, és bejárta nemcsak Észak-Amerikát, de áthajózott Japánba, Kínába, majd Indiába és Palesztina érintésével tért haza 1928 nyarán. Útjának leírása – *Bejárom a kerek világot* – nemcsak külsőségeiben érdekes és megkapó. Mint maga írja: embervoltára akart ráeszmélni a világ minden táján. Hosszasan volt Tagorénál, Gandhinál és minden ország szellemi és erkölcsi nagyságánál, és igyekezett az ottani életet a mindennapi együttélés tényein át is megismerni. Szintetikus felfogása egy nagyon tehetséges, rendkívüli műveltségű és éleslátású ember megfigyelésén túl: már világképet ad a mai ember alakuló lelkéről.

Igazi útja azonban saját bevallása szerint akkor kezdődött, amikor a világtúró porát lerázta és elindult itteni életünkben önmaga felé. Elindulása is szimbolikus volt. Nem kamatoztatta egyedülálló világlátottságát és külföldi teológiai sikereit, hogy jó központi állást kapjon. Nem. Kiment egy Torda megyei kis faluba, Mészköre, falusi papnak. Amerikából utána jött a menyasszonya: Frederiksen Kriszti, s megházasodott. És attól kezdve, míg halálos baja le nem gyűrte, itt élt, itt dolgozott, ennek a kis falunak életébe építette be egy világtúró tapasztalatait. A már betegsége alatt megjelent, szövetkezete által kiadott könyve: *A rög alatt*, egyike az új nemzedék legnagyobb erkölcsi erőforrásainak és mai életünk egyik legjelentősebb dokumentuma. Egy falu teljes élete gazdasági, lelki, civilizációs oldalról egyaránt. Mint ilyen: életünk tükré. De leírja az önvallomás megrendítő öszintésével a faluért végzett minden munkája minden tapasztalatát. Leírja a sikerek mellett a kudarcokat és a rá annyira jellemző erkölcsi tisztasággal a maga hibáit

is. Ami ezekben a leírásokban gondolati elem: az a faluért, való munka felmérhetetlen becsű alapelvi hivatása, a társadalomszervezés nagyszerű megjegyzéseivel tele. Ami benne tanulság, azt mindenkinek ismernie kell, aki a faluval foglalkozni akar. Ami benne önvallomás: az Balázs Ferenc erkölcsi nagyságának tanúságtétele.

Falumunkájában eredeti módon, függetlenül jött rá az integrális falufejlesztésnek arra a rendszerére, amit Gusti professzor dolgozott ki tudományos részletességgel: hogy a falut minden életnyilvánulásának egészében kell megismerni, s úgy fejleszteni, hogy felkeltse a benne szunnyadó erőket. Balázs Ferenc hatalmas koncepciója a falut, ill. vidéket termelési és fogyasztási egységnek szervezné meg, s az autarchikus alapon (mely azonban nem kizárólagos) sajátos, ősi jelleget kibontó, de a civilizáció eszközeivel elősegített kulturális életet teremt meg.

Az elméletet nála mindig tett követte. Megszervezi a szövetkezetét (ma Tordán működik Aranyosszéki Vidékfejlesztő néven), Debreczeni László művészi tervei szerint restaurálja templomát, iskolát, papi lakot építtet, s a legszélesebbre fogott egyházi életen kívül egy egyéni nép-főiskolával szolgálja a falu fejlődését. Mészkö fogalommal lett általa. Falumunka-koncepciója szerint kezd munkába 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* falutanulmányozása, s a lap életében mint egyik főmunkatárs a legutolsó időkig irányító szerepet töltött be. Szent-Iványi Sándorral együtt megindítója volt az unitárius ifjúság szervezkedésének, és az évi konferenciák lelke. Tevékeny részt vett betegsége előtt az egyház szervezeti kérdéseinek megreformálására beindított törekvésekben. A betegsége okozta kényszerű passzivitásban újra felébredt régi irodalmi álma is. Falujáról kis regényt írt (*Zöld árvíz*) és verseket.

Nemcsak pap, hanem hívő ember is volt. Vallásossága a racionalizmusból a panteisztikus felfogás felé fejlődött, amit erről *A rög alatt*ban ír, az korunk vallásos vágyának egyik dokumentuma. Halála előtti napon is dolgozott legújabb művén: az *Új ember vallásán*.

Volt benne valami a Dávid Ferenc folytonos lobogásából, állandó újjáértékeléséből. Ritka ember, mert lelkiismeretes ember volt. Véleményéhez merő makacsságból nem ragaszkodott, de átértett lelki irányaihoz rendület-

lenül hű volt. *Hű volt:* talán ez volt az ő legnagyobb erénye. Hű volt hivatásához és tehetségéhez. Hű volt népéhez. És hű volt sorsához. És az ő hűsége ad újabb ércfedezetet annak a transzilvanizmusnak, amit annyian hirdettek és annyian hagytak el.

Kettétörött élete nemcsak azért felmérhetetlen veszteség, mert a fiatal nemzedék egyik legnagyobb tehetségét és legegységesebb elméjét veszítettük el. Nagy tehetségek akadhatnak. De fognak-e születni fiatal transzilván magyarok az ő fanatizmusával és az ő hűségével? Mikor erre a hűségre legnagyobb a szükség...

Kagawáról, a japán prófétáról írja könyvében: „Ő futni tudott volna, de lépésben haladt, hogy a testvéreivel együtt maradhasson s őket az úton segíthesse.” Ilyen volt, ez volt ő is. Ő futni tudott volna – világlátása, nagy tehetsége az élet nyílt, nagy távlatait, nyugodt, hatalmas lehetőségeit nyitották meg előtte. De ő nem futott el mégse. Vállalta a szürkeséget, az igénytelenséget, a kicsinyességek közötti küszködést, a jeltelen, apró munkákat, és felőrölte bennük erejét. Hogy testvéreivel, hogy népével együttmaradhasson s őket az úton segíthesse...

Áldassék munkájáért, áldassék hűségéért.

DOBAI ISTVÁN

„Dobai István unitárius lelkész f. évi szeptember hó 4-én reggel 5 órakor, életének 40., boldog házasságának 14. évében hosszas, de az Úr szolgájához méltó türelemmel viselt szenvedés után elhunyt.

Akarom Igazság, Jóság által a Szépet,
Akarom, hogy békében éljenek a népek.

Ezért élt, fáradt és áldozta fel tehetségét, erejét” – mondja a falujából, Vargyasról kelt gyászjelentés.

Dobai Istvánnak, a *Tizenegyek* egyik költőjének nevét faluja és vidéke határain túl kevesen ismerték. Ismét a halálnak kellett eljőnie, a halálnak, mely az utóbbi években fiatalságunk legjava közt oly kérlelhetetlenül arat, hogy nemes nagyságában meglássuk a most benne elvesztett értéket, ami szerénység és erdélyi magárahagyatottság rejtett véka alá.

Mikor a *Tizenegyek* között fellépett, már a világháború szörnyű tapasztalatai állottak mögötte éppúgy, mint Tamási, Maksay és Finta Zoltán, a *Tizenegyek* legidősebb (25–28 éves) tagjai mögött. Onnan tért vissza, lett Isten unitárius szolgája és közben: csendes szavú költő és meseíró. És a *Tizenegyek* annyi tagjával együtt ő is idejében belátta, hogy a romániai magyarságnak nem középszerű költőkre és írókra, hanem a társadalmi munka minél több becsületes munkására van szüksége. Akik hír, név, dicsőség nélkül, zajtalanul és majdan elfeledve elvégezzenek egy csomó olyan szükséges és nélkülözhetetlen munkát, ami nélkül mélyebb, emberibb élet sohasem születhetik meg sorstársaik és utódaik javára.

Tamási Áron katonatársa a 82. ezredben, Balázs Ferenc jó barátja és leglelkesebb híve, saját szavai szerint

„a magyar faluban találta meg a hivatását”. Mintaszerű szövetkezetet, népi szabad oktatást, műkedvelő társaságot szervezett, és az anyaszék, Udvarhely falujának, Vargyasnak első szolgája: azaz igazi vezetője, népének atyja lett. Még a Tizenegyek jubileumi estélyére sem tudott feljönni rengeteg elfoglaltsága közül, de elküldött és felolvasott írása (*Az intelligencia és a falu*) az új erdélyi nemzedék megváltozott életszemléletének és egy becsületes akaratnak bizonyítéka. – Legnagyobb bizonyíték azonban az élete maga, mely egy végzetes betegség terhével vállán húsz esztendőn keresztül szolgálta haláláig a népét. És mi a veszteségtől lesújtott lélekkel, fájdalmasan kérdezzük a vargyasi sír mellől: lesznek-e, kik hasonló lélekkel, hasonló egyéni lemondással és önfeláldozással, hasonló, a halálig ellankadhatatlan munkával a Balázs Ferencek és Dobai Istvánok, életünk ezernyi kis feladatának hősi munkálói helyére állanak?

SPECTATOR: AZ IFJÚSÁG VÁLSÁGA

Spectator egyre gyakrabban foglalkozik az ifjúsággal mint problémával. A múlt évf. 7. számában megemlékezünk *Az ifjúság megint frontol* című nagy cikkéről, amely a saját generációja felé alkalmazott erős kritikával mutat rá az ifjúság generációs hullámának előretörésére. Hogy azonban ez a probléma mennyire mélyen és sokoldalúan foglalkoztatja, mutatja vezércikkeinek reflexióin kívül ez a legújabb cikke (az Erdélyi Helikon 1931. 2. számában), mely kiindulópontul dr. Imre Lajos hasonló című pompás tanulmányát használja fel. Elismeri nagy erényeit, pusztán néhány módszertani kifogása van, főként hogy az egész ifjúsági irodalom inkább a bölcsélet, mint a törvénytudomány módszereivel dolgozik, holott a válság konkrét gyökerei a korban vannak. (Szerintünk éppen annak elhatárolása, ami benne a kor-többlet, feltétlenül szükséges a fejlődési és lélekformai *mindig fennálló* természetes ellentét arányainak megrajzolására.) További fejtegetései már reflexiók a kérdéshez, és érdekes megfigyelni, hogy első cikke óta hogy ébrednek benne a szkepszis, egyes jelenségek kételkedővé teszik: vajon beválthatja-e az ifjúság a hozzáfűzött várakozásokat? Rendkívül érdekesen mutat rá arra, hogy az ifjúság bizonyos értelemben nyomorúság és aszkézis között „megdőbentő módon hideggé, komollyá, okossá, önzővé vált” ugyanakkor, amikor az öreg generáció „komikus szenvedélyével keresi a fiatalon maradás eszközeit”. „Az ifjúság egy el-lenszenves racionalizmus képviselője.” (Tévedés tőle akár csak hasonlatként is fasizmust és hitlerizmust idézni, amelyek kimondott frontharcos alakulatok és 30–45 évesek dominálják. A mai ifjúság az utánuk jövő, a háború utáni korosztályok kollektívuma.)

Felveti a kérdést: hogyha az ifjúság egyszer egy kollektív forradalommal minden hatalmat magához ragadna, mit tudna csinálni? És megfelel: semmit. Engedjen meg nekünk Spectator, ha azt mondjuk, hogy racionalizmusunk, pátosznélküliségünk és önzésünkből téves irányban vont következtetésekkel juthatott el impotenciánk kimondásáig. Nem veszi észre, hogy *az idézett vonások külsőségei*: önzővé, józanná, „lírátlan”-ná az idők kényszere formált, amivel szemben így védekezünk; de higgye el nekünk azt is, csakolyan ez, mint a kolerikus temperamentum hallgatása, melynek mélyében hatalmas ezirányú, de hangtalan áramfejlesztők működnek. Mi túl vagyunk azon az önzésen, hogy saját korosztályunk érdekét pusztán önmaga pozíciójával biztosítottnak lássuk; osztályönzés, nemzetönzés és generációs önzésen túl mi érezzük az egyetlen biztos kollektívumot, az emberiség egységét. Hogy pedig fázunk a nagy szavaktól, csak azt jelenti, hogy nagyon sokszor becsapódtunk velük, de nem azt, hogy a colstokos valóságokon túl embernél nagyobb valóságokat nem látunk. Csakúgy vagyunk, mint a szerelmes, először még tud vallani, később végre elhal ajkán a szó: *az érzés* mélyebb tárnákba zuhogott alá, a szavak komikusan kicsik lettek hozzá.

„Hagyni kell, hogy az ifjúság a saját feladatát elvégezze: kötelessége van önmagával és a fejlődéssel szemben. De mindenki másnak is vállalnia kell körülötte a köteles tennivalót.” Ez a végakkord engedi remélnünk, hogy lesz még rólunk jobb véleménnyel is Spectator, ha történetírói forráskutatással – jobban megismer bennünket.

FALU-MONOGRÁFIÁK

A Brassói Ágisz szövetkezet közművelődési szakosztálya magáévá tette az Orbán Balázs-jubileum alkalmával elindult székelyföldi vágyat, hogy az ő emlékét a hozzá legméltóbb módon, a Székelyföld új monografikus feldolgozásával örökítse meg. A *Székelyföld* 6 óriási kötetének művelődési hősiessége máshol mindenütt köztudattá vált volna, de nálunk korábban csak kevés erdélyi szakember méltányolta érdeme szerint, s ma már alig ismerik. Az új terv kibővíti az Orbán Balázs elgondolását, és ki mondja: *Fel kell mérni az erdélyi magyarság helyzetét egy új és a mai viszonyoknak megfelelő monográfia elkészítésével.*” 1933 december havában közölt felhívásában, melyet a megbízott szerkesztőbizottság tagjai: Elekes György dr., Kacsó Sándor, Körösi K. Sándor és Szécsi Sándor írtak alá, körvonalazza először tervét, közelebbről pedig megjelentette részletes munkatervét és kérdőívét is, amelyből aztán egész nagyvonalúságában kibontakozik ez a mozgalom.

Nagyvonalúság ez az elképzelésben. Az egész erdélyi magyarság állapotrajzát kívánja adni. Számba venné az összes magyar falvakat, de nem hagyja ki a városokat sem. A munka első mozzanataként, Orbán Balázs emlékének áldozni akarva, a történelmi Székelyföldet (Udvarhely, Csík, Háromszék, Ósmarosszék, Aranyosszék és a Csángóföld) s a vele határos, legalább 50 százaléknyi magyar lélekszámú községeket veszi feldolgozás alá. Kérdőíve az *Erdélyi Fiatalok* kérdőíve alapján és részbeni kibővítésével a falu földrajzi fekvéséről, történetéről és lakossága általános jellemzéséről, nemzetiségi s vallási megoszlásáról, határáról, birtokmegoszlásáról, gazdálkodásáról és gazdasági intézményeiről, iparáról és kereskedelméről, a falu terheiről, általános műveltségi és

egyházi életéről, közművelődési intézményeiről, közösségi érzékéről, egészségügyéről, néprajzáról (lakóház, népművészet, népköltészet, ruházatkodás, népszokás) tesz fel irányító kérdéseket azzal a meghagyással, hogy ezek alapján összefüggő, folyamatos *adatokat tartalmazó* válaszokat vár. *A legnagyobb tárgyilagosságot kívánja.* „Ennek a munkának a tényekre van szüksége, mert csak a tények ismerete jelent erőt. Politikai és más tudományos munkához illetlen szempontokat el kell üznie magától, mert csak akkor lesz értéke, ha teljesen megbízható és minden elfogultságtól mentes.”

De nagyvonalú a megvalósítás terve is. Akik az eddigiekből azt hiszik, hogy naiv álmodozók megvalósíthatatlan fellegjárásáról van szó, csalódnak. A *Falu-monográfiák* – így nevezik mozgalmukat – tervezői a földön járnak, és nagy gyakorlati érzékkel kísérik beindítani ezt a szerintük is sok-sok évre terjedő munkát. Egy-két ívenként hetente (eleinte ritkábban) megjelenendő füzetekben hozzák ki a Brassóban összegyűjtött és Kolozsvárt egy tudományos szakbizottság kritikáját megállott anyagot, amely egy-egy falu (vagy kisebbeknél többé együtt) feldolgozását adná (városokét 2–4 füzetben), úgy azonban, hogy a falu állapotrajza lenne csak benne „a fénykép hűségével”, míg a néprajzra, népművészetre vonatkozó részeket vidékenként, illetve megyénként írnák meg az adatokkal szakemberek. E részek külön számozással összeköthetők. A falvak megyék szerint csoportosulnak és számoztatnak. A megjelenés sorrendje az első Lengyel-falva után (Orbán Balázs szülőfaluja) sorshúzás útján váltakoznék vidékenként, hogy a példányonkénti eladást mindenütt folyamatosan tegye lehetővé.

Nem kevésbé nagyvonalú a feldolgozás módja. „A kitűzött feladatot az adott viszonyok között csak a székely »kaláka«, a magyar »közmunka« vagy a szövetkezés alapján végezhetjük el.” „A füzetek előkészítését és terjesztését a *munkatársak szövetkezete* végzi.” Hívó szóval fordul ezért főleg a falvakon lakó entellektüelekhez. Szellemes módon a munkatársakat egyben a terjesztés által anyagilag is hozzáköti a tervhez. A füzetenként megállapított 2000 lej tiszteletdíj jelentős összegéhez az a kötelezettség járul, hogy falun 5, városon 30 példányt füze-

tenként elhelyez. Ebből még külön 10 százalékot kap (többletnél 20 százalékot, míg kevesebbnél arányosan kevesebbet).

Mióta kisebbségi sorban élünk, az erdélyi magyarság állapotrajzának adatszerű és mégis közérthető formában való felvétele felé ez a terv a legjelentősebb lépés. A szászok a Barcaságot 13 kötetben dolgozták fel. A Magyarországi Városok Szövetsége és a Szlovenszkói Kazinczy Társaság város-monográfiákra hirdet pályázatot, és minálunk a legsötétebb tájékoztatatlanság és *döbbenetes adatnélküliség* uralkodik legegységesebb és legéletbevetőbb életfolyamataink mai helyzetét illetően. Az erdélyi magyar ifjúságnak lapunk által kezdeményezett falumunkája ebben az irányban is úttörést jelentett, de éppen itt, az adatgyűjtés terén mutathatta fel a legkevesebb eredményt, mert az egyetemi hallgatók (még az odavalósiak is) csak keveset vannak falun. A Falu-monográfiája elképzelése a gyűjtés pontosságát biztosítani látszik, mikor a falvakon *letelepedett* értelmiségre és értelmesekre épít, megadva annak lehetőségét (ami kívánatos is), hogy a magyar ifjúság falumunkájának *adatgyűjtő* része ide bekapcsolódhassék. Az erdélyi magyarság *kérdéseinek* tudományos felmérésében – melyet az *Erdélyi Fiatalok* legközelebbi programjának tűzött ki – nélkülözhetetlen az az állapotrajz, amit a Falu-monográfiák nyújthatnak. De ennek a folyamatnak megvan a jelentősége a falumunkások tudományos kiképzését illetően is, ami állandó gondját képezi lapunknak.

De igen nagy közvetett gyakorlati jelentősége lehet a *falvak megsegítésénél*, mely végeredményben minden falumunkának célja és amely az *egész* erdélyi magyarság megsegítésének útja is. A munkaterv szerint egyik legfontosabb célkitűzés az, hogy a falvak anyagi és erkölcsi, kulturális vagyonát számba vegye és *a gazdaságilag egységes területeket összefogja, hogy ennek alapján egységes és átfogó szövetkezeti rendszer legyen kiépíthető.*

A Falu-monográfia azáltal is hatalmasan alátámasztja a szövetkezeti eszmét, hogy a munkatársakul hívott lelkészeket, tanítókat, tanítónőket és minden más érdeklődőt mint munkatársak szövetkezését: *szövetkezeti alapon állítja a cél szolgálatába*, hatalmas nevelő munkát

végezve így a szövetkezeti szellem felébresztése körül. Egyúttal nagy kísérlet ez arra, hogy a szövetkezeti eszmét szélesebb körben hogy lehet felhasználni sok ember művelődési együttműködésére.

Nincs az erdélyi magyarságnak olyan életterülete, amelynek ne lenne égetőbbnél égetőbb szüksége a Falu-monográfia által elkészítendő állapotrajzra. Nincs olyan terület, ahol ennek elkészülte hatalmas haladást ne eredményezne, még abban a nagyon valószínű esetben is, ha a mű tudományos szempontból a munkatársak készületlensége folytán sok kívánnivalót hagyna hátra. Tudományos életünknek mai adatokat adva, korszerűvé tehetné. Gyakorlati életberendezéseink számára kiindulópontot nyújtana. Az ifjúságnak a gyűjtés, annak tudományos feldolgozása, a szövetkezetek leendő szervezése által magasabb célt és egyben kenyeret jelenthet. – És létalapunk, a falu megmentése felé komoly lehetőséget ad. A gyűjtés munkájába minden nemzedék falu-felfogású embereit összefogja, így a gyűjtést egyetemessé és hatásossá teszi, és alátámasztja az ifjúság hatásos falupropagandáját és a falumunka előkészítését. Öntudatos erdélyi magyar fiatal nem kerülheti el, hogy ebbe a munkába közvetve vagy közvetlenül be ne kapcsolódjék. (Lapunk munkatársi jelentkezéseket elfogad és jelentkezőknek munkatervet küld a Falu-monográfia szerkesztőségének megbízásából.) Hiszen ennek a nagyszerűen elgondolt tervnek *a végrehajtása rajtunk is áll*. Ha ebből a fiatalok számára különösen életbevágó munkából magyar nemtörődömséggel („miért éppen én dolgozzam”, „elvégezik mások” stb.) kivonjuk magunkat, miénk is a felelősség a sikertelenségért, és annak következményeit további elsettségünkben mi magunk, a fiatalság fogjuk leginkább viselni.

GUSTI PROFESSZOR ÉS TANÍTVÁNYAINAK FALUMUNKÁJA

Lapunk hasábjain többször esett szó már arról a nagyvonalú tudományos falumunkáról, melynek irányítója D. Gusti, a bukaresti egyetem szociológiai professzora, a jelenlegi közoktatás- és kultuszminiszter. Most alkalmunk nyílt ennek a munkának és eredményeinek a részleteibe beletekinteni. A szintén Gusti prof. vezetése alatt álló Institutul Social Român folyóiratának (*Arhiva pentru știința și reforma socială*) 1932. évi számai egyetlen hatalmas kötetben jelentek meg, a Rockefeller-alap támogatásával. E kötetnek jelentékeny részét, több mint 500 oldalt azok a tanulmányok foglalják el, amelyek a professzor vezetése alatti hétesztendős falumunka során gyűjtött anyag *egy részét* dolgozzák fel. Pontos statisztikák, rengeteg fénykép, térkép, színes műemlékletek társaságában áll előttünk egy példás alaposságú és feltétlenül nagyvonalú falukutatás egyik eredménykomplexuma, nemcsak mennyiségre, de minőségre is olyan gazdag anyag és akkora tudományos érték, a munkának olyan megszervezettsége és szívóssága, amelyről csak őszinte tisztelettel lehet beszélni.

Nincs terünk arra, hogy magát a végtelenül érdekes és értékes tudományos anyagot akár nagy vonalaiban is ismertessük. Csak a kereteket jelezzük, amelyben lefolytatták a gyűjtőmunkát, s amely szerint csoportosítva adták közzé annak feldolgozását is. Ilyen keretek: *kozmológiai, biológiai, történelmi* és *pszichológiai*, mindezek mintegy a falu-élet statikai alapjai. A falu-élet dinamikáját viszont a *megnyilvánulások* teszik: *gazdaságiak, szellemiek, jogiak és politikaiak*. A *kozmológiai keret* a faluterület geológiája, geográfiája és az ezzel összefüggő

tudományok szempontjából vizsgálja a kérdéses falut. Tehát a természet viszonya az emberi élethez. A *biológiai keret* alapja az antropometria és a rassz-antropológia, demográfia, biopolitika stb. Minden kereten és minden megnyilvánuláson belül hatalmas tanulmányok hozzák a tárgykörből gyűjtött rengeteg anyag alapos tudományos feldolgozását – és mindezt néhány típusként kiválasztott faluról [...] amelyek életét csaknem valamennyi megnyilvánulásával együtt megörökítették és feldolgozták. Dr. Gusti módszerének lényege ui. az, hogy az egész falukutató csoport (50–70 ember) együttesen, az ő vezetése alatt töltött nyaranta egy előre kijelölt falun 4–6 hetet, és szakok szerint felosztva, annak a területnek minden megnyilatkozását adatokban összeszedte.

Számunkra ezúttal talán legtanulságosabb ennek a nagyszabású munkának a *története*, amelyről a kötetben az egyik falukutató: Traian Herseni cikke szól (*A monográfiai kutatás hét esztendeje*). Ebből ismertetjük munkájuk megindulását és szervezését. 1925. febr. 8-án határozta el a szociológiai szeminárium hallgatói, Gusti prof. növendékei, mesterük indítására, hogy elméleti szociológiai tanulmányaikat gyakorlati kutatásokkal is kiegészítik s e gyakorlati kutatások tárgya: egy-egy szociológiai egység, s mint ilyen, elsősorban a falu lesz. Első feladatuk az elméleti előkészítés volt, melynek alapelveit és módszereit, tárgyuk egész szélességét stb. sorozatos üléseken vitatták meg. 1925. ápr. 11-én a Dolj megyei Goicea községben végezték az első kiszállást, amely még rövidebb ideig tartott, de ezen a nyáron már megkezdték az egy helyben hosszantartó tanulmányozást is.

Nem kis munka volt egy-egy kiszállás *megszervezése* sem. Hiszen 50–70 ember hatheti tartózkodásáról és közös munkájáról volt szó. Nem is volt ez másként kivihető, mint nagy szolidaritással, nagy összetartással és – nagy figyelemmel. A falukutatók (vagy ahogy magukat nevezik: a monográfusok) szabályzatot fogadtak el, amely így szól:

„I. A monográfiai kutatások közös munka lévén, minden résztvevő betartja a vezetőség határozatait: 1. a kutatás egész ideje alatt megtartja a számára kijelölt lakóhelyet, 2. teljesíti a neki adott megbízásokat, 3. naponta

dolgozik és a kijelölt időre az általa gyűjtött anyagot vég-ső megszerkesztésben benyújtja, 4. aláveti magát a »Campania« tartama alatt az adminisztratív határozatoknak.

II. A monográfiai kutatások kollektív munka lévén, az Institutul Social Român szociológiai-monográfiai osztálya a bukaresti filozófiai és irodalmi fakultás etikai és politikai szociológiai szemináriumával együtt *közös szellemi tulajdonjoggal* rendelkezik bármely monográfus (részben kezdeményező) által elért eredmény felett. Következésképp: 1. Mind a monográfiai anyag, mind a kutatások sugallta elméleti és metodológiai megfontolások cikkekben, tanulmányokban vagy bármely más módon nem tehetők közzé a monográfia vezetőségének beleegyezése és a monográfiai kutatások idézése nélkül. 2. A monográfiai anyag bármely, még részleges felhasználása is csupán a forrás megjelölésével lehetséges.”

Viszont a monográfiákban az egyéni gyűjtőket név szerint pontosan megemlítik a gyűjtött anyaguk szabatos megjelölésével, és gondoskodnak az értékesebb munkák megjelentetéséről.

Ezzel a módszerrel és ezzel a fegyelemmel aztán lehetett is alapos munkát végezni. A munkát a résztvevők között felosztották a fentebb felsorolt „keretek” és „megnyilatkozások” szerint csoportosítva. Mindenki naponta nemcsak gyűjtött, de gyűjtését le is kellett jegyeznie, mert a kisebb, azonos szakú csoportok *mindennapi* megbeszélésein erről be kellett számolnia. Ezenkívül a nagyobb tudományterületek közös kérdéseit gyakori megbeszélések alakították ki, és legalább hetente valamennyi kutató a kutatás egész területét érintő kérdéseket közösen is megbeszélte. Gusti professzor és tanársegédei pedig az egész idő alatt személyesen vezették, irányították és szabályozták a tudományos munkát, legelől járva a gyűjtésben, s végezve emellett az 50–70 ember lakás-, kosztstb. kérdésének apró-cseprő munkáit, le nem kicsinyelhető fáradhatatlansággal. Általában külön-külön laktak (néha együtt az iskolaépületben stb.), és együtt kosztoltak meghatározott időben. A falu határában kutató eledelét vagy pénzét kikapta, hogy kutatását ne kelljen megszakítania, mindezt azonban csakis előzetes bejelentés és engedély után. Ellátásukat egy külön e célra alakított szö-

vetkezet útján végezték, amely magja lett a diákság házi kezelésében álló és két év alatt 84 316 (a tanulmány adata!) egyetemi hallgatónak kosztot adó bukaresti diákmenzának.

A faluban végzett munka kétirányú volt: 1. kutatás, adatgyűjtés és 2. ismeretterjesztés. Utóbbi célt a heti estélyek szolgálták. Ezeken a kiszállások célját magyarázták meg, ismeretterjesztő tudományos előadásokat tartottak (mezőgazdasági, földrajzi, történelmi, egészségügyi, irodalmi stb. tárgyúakat), utána pedig szórakoztató számokként értékes, de a nép által is egészen megközelíthető irodalmi művek felolvasásával, zenével stb. szórakoztatták őket, s fonográffal előadott dalokkal, propagandát csinálva egyszersmind a népművészetek fenntartásának is. Ottlétük alatt népkönyvtárakat alapítottak, rendszerint kettős beosztással, részben a nép, részben a falusi intelligencia szükségleteinek megfelelően. Olvasási versenyeket rendeztek, népviseleti és házberendezési versenyeket stb., egyszóval munkájuk nemcsak a negatív tudományos gyűjtés, hanem a pozitív ismeretterjesztés, sőt a közvetlen segítség területén is mozgott. Utóbbit főleg a résztvevő orvostagok végezték, akik a kiszállás egész tartama alatt nemcsak egészségügyi előadásokat tartottak, de állandóan ingyen rendeltek a betegeknek, és nekik ingyen gyógyszereket is adtak. Az akaratlagos falusegység egyéb megnyilvánulásai a falusi hitelélet talpraállítása, szövetkezetek alakítása vagy rendbehozatala stb. voltak. Érthető tehát, hogy a népnek a kiszállás elején való gyanakvása az élete minden vonatkozását meggazdagító munka által forró szeretetté alakult át, melynek megható jeleit jegyzi fel Herseni a maga és társai naplójából.

Gusti professzorék falumunkájának harmadik állomása a gyűjtött anyag tudományos feldolgozása és a falumunka bemutatása és propagandája volt. Előbbit az Institutul Social Român alosztályaként végezték, utóbbit a kutatók által írt felvilágosító, ismertető cikkekkel, tanulmányokkal stb. Gyűjtött művészeti stb. anyagukat kiállításokon mutatták be, két egységes gyűjteményük (Muzeul Fundul Moldovei és Muzeul Draguş) a barcelonai világkiállítás Grand Prix-jét, illetve a drezdai egészségügyi kiállítást

tas díszoklevelét nyerte el. Két filmet is készítettek: Dragusról és Cornováról. Kollektív filmek ezek. Főszereplők nincsenek benne. Szereplője maga a nép, az egyik filmen egy napi egész életével, a másikon életének jellemző részleteivel. (És a falukutatók önmagukat nem vétették filmre!!)

Míndezzel a hatalmas munkával pedig céljuk az, hogy a modern román szociológia alapjait megvessék, mert „jól ismerjük Ausztrália primitívjeit (ami ugyan nem baj), de nem ismerjük viszont hazánkat (ez pedig nincs jól)”.

*

És mit szólnak mindehhez a nagyvonalú és gazdag munkához mi, erdélyi magyar fiatalok!? Milyen szegényesek és gyatrák a mi falumunkánk „eredményei”. És hiába mondja, hogy „könnyű nekik, hivatalos támogatással”! A hivatalos támogatás csak *keretet* ad, de a *munkát* szépen és jól, szívósan és alaposan csak a munkavállalók végezhetik el. *És az ő munkavállalóik el is végezték!* Mi pedig éveken át még nem tudunk kibontakozni a tapogatózásból, kicsinyes irigykedésekből, felekezeti széthúzásokból, hogy nagyvonalúvá, sodróvá telessük falumunkánk elméleti előkészítését, a gyűjtést, a falusegítést, a feldolgozást és a propagandát!!... Szégyenkezünk, nagyon szégyenkezünk. És szégyenkezzünk is, mert joggal szégyenkezhetünk. A kisebbségi sors a több munkát követeli tőlünk, és mi, íme, *annyit* sem tudunk dolgozni a faluért, mint a többségiek. Szégyellhetjük magunkat!

De fogunk tudni ebből a *jogos* szégyenkezésből erőt meríteni új, nagyvonalúbb, alaposabb, lelkesebb és *önzetlenebb* falumunkára?!!

A GUSTI-FÉLE FALUMUNKA RENDSZERE

A román falumunka életében jelentős esemény történt. A Fundația Culturală Regală „Principele Carol” kiadásában ez évben hagyta el a sajtót két testes kötet (összesen majdnem 600 oldal terjedelemben). Az egyik *Útmutató a falusi kultúrmunka számára*, a másik Henri Stahlnek, Gusti professzor egyik kitűnő munkatársának könyve: *Egy község monográfiája*. Ez utóbbi: részletes vezérfonal a falukutatás számára, a falu minden irányú szociográfiai feldolgozásának aprólékos pontossággal elkészített útmutatója, a szociográfiai gyűjtés módszerére és technikájára vonatkozó, fejezetenként kidolgozott értékes gyakorlati útmutatásokkal. Az előbbi viszont a *falu-fejlesztés* kézikönyve, az ún. kultúrotthonban (Cămin Cultural) rendszeresített falufejlesztő munka minden ágának tanácsadója. Mindkettő kikristályosodottan mutatja annak a felbecsülhetetlen horderejű falumunkának a rendszerét, amit évtizedes kutató tapasztalat eredményeként és korunk szintézisre való törekvésének mély megérzésével Gusti professzor alakított ki. [...] Sajnos, nincs helyünk ezúttal a megérdemelt részletességgel foglalkozni országunk életének ezzel a csendes, de nagy belső jelentőségű eseményével. Csupán néhány összefoglaló vonással kívánom a rendszert jellemezni, amint az alapgondolataiban megmutatkozik és a falukutatás és falusegítés terén válik valósággá.

Alapgondolatainak legelseje: „a falunak *joga* van a kultúrára”. Országunkban 18-ból 13 millió a falusi (15 200 községben), tehát nem filantrópia, de kötelesség értük dolgozni. A második tétel a munka irányát mondja meg: „A falvakat nem kulturálni, de abban kell segíteni, hogy maguk teremtsenek kultúrát.” Tehát nem egyszerű ismeretközlésről van szó, amelyben passzív a falu. Őt, minden

falusi embert rá kell ébreszteni és abban segíteni, hogy kultúráját, mely mindenkinél csak akkor élő, ha egyéni, maga alakítsa ki. Éppen ezért: ez a kultúra nem lehet egy bárhol előadható általános művelődési anyag. „Nekünk olyan kultúra kell, amely népünk szükségleteihez illik, tehát regionális kultúra. Ez pedig az ország monografikus megismerésén alapszik.” Alapvetően fontos a 4. tétel: „*Nekünk teljes kultúra kell, vagyis olyan kultúra, amely egyszerre az egészségnek, a munkának, az észnek és a léleknek a kultúrája.*” Számunkra ezek a sorok önkéntelenül is Balázs Ferencet társítják: ő a maga sajátos útján ugyanezekhez a gondolatokhoz jutott: az integrális falufejlesztéshez, a falu felkeltett *saját* erői által, az egész ember, a teljes ember eszményének jegyében.

Ezek az alapgondolatok járnak át egyfelől a falukutató, másfelől a falufejlesztő munkát. A monográfiai kutatás híres rendszeréről már többször írtunk, itt csak röviden elsoroljuk, hogy a falu életét meghatározó négy keret (természeti, biológiai, lélektani és történeti) kikutatásával értjük meg a falu mai életét, amint a családi, gazdasági stb. egységekben lezajlik és megnyilvánul kulturálisan: a vallási, erkölcsi, művészi és nyelvi, továbbá a gazdasági, adminisztratív-politikai és jogszokási jelenségekben. A természettel összenőtt, biológiailag adott, lelkiileg és történetileg meghatározott falu életének *minden* ágát legpontosabban felvenni: e módszer feladata. Célja pedig: megállapítani *helyek szerint* mindazokat a sajátos szükségleteket az élet minden vonatkozásában, mely szükségletek betöltésére aztán a falufejlesztő munka a hivatott.

A falufejlesztés szerves intézménye: *a kultúrotthon*. „Az összes alkotóerők megszervezése.” A monográfiai kutatás által megállapított szükségletek alapján történő falufejlesztés innen indul ki, de azért végzi a folytonos további monográfiai munkát is. Az egészség, a munka, az ész és a lélek osztályaira oszolva. E területek szükségleteinek kielégítésére élő munkaközösséget hoz létre a falusi intelligencia egyes tagjai és a falu öntudatosított elemei között. A szétszórtan működés hatástalan; kollektív munkába kell szervezni a falusi intelligenciát, egyben a népszolgálat alázatára is nevelve. Viszont hiábavaló az

a munka, amit felülről diktálnak, de benne a nép részt nem vesz. A munka célja maga a teljes kultúra: hogy fölébredjen az egyes faluban az egészség, jobb gazdasági lehetőség, szellem és lélek kultúrája iránti vágy. Az így felkeltett energiák gyakorlati beszerzője a kultúrotthon, melynek fő törekvése, hogy a falvak kultúrájának *természetes vezetőit* nevelje ki a falvakból. Az úgynevezett királyi munkacsapatok (echipele regale) részben a monografikus kutatással, részben pedig a példa serkentésével előkészítik a talajt a kultúrotthon számára. Mikor egy faluban kultúrotthon létesült, akkor kialakult az ottani autonóm munka szerve, amely aztán a fenti alapelvek szellemében a falu folyton több és több öntevékenységét felkeltve végzi a sajátos kultúrmentés autonóm feladatát. A kultúrotthonokat csak felügyeli és irányítja a Fundația, de nagyfokú önállóságuk a felébredt öntevékenységek helyileg különböző megnyilvánulásait rugalmasan tudja érvényesíteni. Érdemes feljegyezni, hogy míg 1934-ben csak 640 otthon létesült, addig számuk 1935-ben 1310-re, 1936-ban 1689-re emelkedett, míg ma 1818 otthon van. (Országgrészenként: Olténia 189, Munténia 412, Dobrudzsa 100, Moldova 353, [...] Erdély 107, Bánát 49, Máramaros és Körösvidék 32). A politikát mind az otthon munkájától, mind a monográfiai kutatástól a leghatározottabban távol tartja (?!).

„Munkára hívjuk az egész intellektuális fiatalságot és az ország összes nevelőit” – mondja a Fundația utolsó alapelve. Az industrializálás átalakulásának útján megindult országunkat valóban csak egy ilyen szervesen felépített sajátos kultúrával lehet a szükséges sajátos fejlődés felé terelni. A Gusti-féle munka jelentősége ebből a szempontból felmérhetetlen. S mint sajátos kultúrával adott itteni szociológiai valóság kutatása, a kisebbségek s a romániai magyarság falumunkája is bizonyosan meg fogja találni ebben az elképzelésben a maga természetes érvényesülését mind az ország, mind az illető kisebbségek érdekében. A Gusti-rendszer így a kisebbségi kérdéssel való őszinte szembenézés és az ebből következő megértés legegyszerűsebb útja lehetne.

VALERIU BOLOGA, AZ ORVOSTÖRTÉNÉSZ ÉS AZ EMBER

Öt éve múlt, hogy Bologa professzor négy évtizedes nevelői munka után az egyetemi élettől visszavonult, hátrahagyva az Alma Maternek a szó szoros értelmében semmiből megteremtett Orvostörténeti Intézetet 38 000 kötet könyvvel, 3000 életrajzi adatokat tartalmazó iratcsomóval, 2000 diapozitívval. Sajátmaga tudományos munkásságának útját 769 önállóan vagy kötetben megjelent tudományos dolgozat, illetve közlemény jelzi.

De a nagy számok előrebocsátása után senki se tekintse Bologa professzort csupán szorgalmas pozitivistának, az orvostörténet filológusának, aki elvész a részletek elemzésében. Sokoldalú munkásságában éppen szintetizáló képessége jut kifejezésre. Orvosi felfogásának alfája Hippokratész, omegája Pavlov, akik az emberi szervezetet egyetlen egységnek tekintették, amelyet csak az egyes szervek kölcsönös összefüggésében lehet megérteni és gyógyítani, az egész szervezet és a környezet kölcsönhatásában. Ezeket az elveket a virchow-i analízissel szemben már 1932. évi székfoglaló előadásában vázolta, amely 1935-ben Berlinben is megjelent *Universitas Litterarum und Wissenschaftsgeschichte* (Tudományegyetem és tudománytörténet) címen. A felszabadulás után alap gondolatait továbbfejlesztette a dialektikus materializmus szellemében (*Cîteva puncte de vedere cu privire la rostul gîndirii istorice în medicină*. Néhány szempont a történeti szemlélet szerepéhez az orvostudomány terén. Clujul Medical 1957. 2.) Nevelési elveiről és tanítási módszereiről a *Revista învățămîntului superior*nak adott interjújában szólott (1962. 2.).

Mi a betegség és mi az orvosi feladata e felfogás szerint?

A betegség – úgymond – nemcsak mikroorganizmusok kultúrája, hanem az egyén egész szervezetének egy sorozat fizikai, kémiai és pszichológiai reakciója, mely emberről emberre és órától órára változik... A modern überspecialista számára, akinek az ember pszicho-fizikai mikroorganizmusa nem létezik, csak szervei és szerv csoportjai, a gyógykezelés szellemi tartalma elveszett. Az egyes tények megszámlálhatatlan sokasága között pillantást kell vetni a nagy összefüggésekre... Az orvosi hivatás célja a beteg ember meggyógyítása és egészségének megőrzése.

Hogyan viszonylik mindez a dialektikus materializmushoz?

Az orvostudomány összes járható történeti útjainak – írja 1957. évi tanulmányában – elkerülhetetlenül a pavlovizmushoz kellett vezetniök. Pavlov megértette azt a nagy tanítást, amely a történelemből adódik, hogy csak az integrális elképzelés nyújt igazi távlatot az orvosi gondolkodás számára, hogy a szűk körű analiticizmus szakadékba visz. S éppen ilyen logikusan jut el ahhoz a következtetéshez, hogy az integralizmus csak a dialektikus materializmus szilárd alapján fejlődhet tovább, hogy az analiticizmus a metafizikai gondolkodásból született, hogy a materializmus legfelsőbb foka az orvostudományban is a dialektikus materializmus.

De itt az orvostörténész átadja a szót a nevelőnek.

„Állandóan összekötve az orvosi etikát az orvostudomány történetével – mondja nyilatkozatában – rendszeresen törekszem arra, hogy a jövő orvosába beleneveljem a méltó erkölcsi magatartást. Éppen ilyen állhatatosan törekszem arra, hogy hallgatóimmal megértessem a falvakon végzendő gyakorlati munka jelentőségét. A klinikai orvosspecialisták gyámkodása alól kijutva, a fiatal abszolvensnek alkalma nyílik, hogy összegyűjtött ismereteit a terepen jelentkező sokoldalú problémák megoldásában felülvizsgálja... A katedránkon elhangzott előadásokat és a szemináriumi gyakorlatot állandóan felhasználjuk egyrészt az ismeretek kiszélesítésére, másrészt a minél jobb kommunista állampolgár nevelésére. De ahhoz, hogy kommunista nevelést végezzünk, először ön-

magunkat kell nevelnünk, ellenőriznünk kell munkánkat és tetteinket, hogy élő példák legyünk a hallgatók számára.”

*

Valeriu Bologna tudományos kutatómunkájának egyik legjelentősebb fejezete a román–magyar orvosi kapcsolatok feldolgozása. Évtizedekkel azelőtt fogott hozzá, hogy a különböző nemzetiségű dolgozók építő együttműködése kormányprogrammá emelkedett volna, s a két világháború között kiadott tanulmányai, valamint az irányítása alatt elkészült ilyen tárgyú disszertációk tömege értékes haladó hagyományaink közé tartozik.

Kiindulópontja a mindkét népnél megmaradt népi orvoslás, ennek folytatása a katolikus és az ortodox szerzetesi gyógykezelés. Bebizonyítja, hogy a kórház gondolata még a katolicizmus előtti bizánci gondolat. A szerzetesi orvosok és szórványosan külföldi egyetemekről hazatért laikus orvosok méltóságukon alulinak tartották a manuális orvoslást. Ezért velük párhuzamosan kifejlődött a fogászok, hólyagkőmetszők és sérvoperálók rendje, jó részt a borbélycéhek keretében. A reneszánsz után a szerzetesi és borbélyorvoslás mellé fellép a városi hivatalos orvos, a fizikus, és a közegészségügy a városi hatóságok gondja lesz, amely felügyeletet gyakorol a kórházak, gyógyszertárak, orvosi és borbélycéhek működése felett, és ellenőrzi az oly gyakori pestis, tífusz, vérbaj járványok elleni védekezést. A feudalizmus gyengülésével és a polgárság előretörésével egyre nagyobb teret kapnak a külföldön végzett orvosok.

Bologa munkássága nyomán tanuljuk meg értékelni a brassói Valentin Kraust, aki 1500-ban a szifilisz megjelenését jelzi, és nyomában Paul Eyrty, az első hazai orvosi könyv szerzőjét, Jordanus Tamást, a kiváló epidemiológust, Gyulai Pált, akiről Kemény Zsigmond írt regényt. Apáczai Csere János enciklopédiájának orvosi vonatkozásaira is éppen úgy Bologna hívta fel a figyelmet, mint ahogy a polihisztor Pápai-Páriz Ferencnek a humanista Mihail Halici-csal ápolt barátságát is ő mutatta be.

XVIII. század folyamán ment át az egészségvédelem a városi kezelésből az egységes állami irányítás alá a

Habsburg-birodalomhoz tartozó erdélyi nagyfejedelemség keretében. A guberniumi kor egészségügyi szervezetéről, a Kolozsváron 1775-ben létesített orvossebészi iskoláról, mely 1872-ben tudományegyetemmé alakult át, majd Ion Molnar Piuariunak, Vasile Popnak és Pavel Vasiei Ungureanunak a XIX. századba átnyúló munkásságáról s velük párhuzamosan Mátyus István, Szóts András, Nyulas Ferenc, Lészai Dániel fennmaradt írásairól is Bologna munkásságának nyomán tudhatjuk meg a legtöbbet.

De Bologna nem elégedett meg a román–magyar orvosi kapcsolatok felkutatásával Erdélyben, hanem figyelem arra is kiterjedt, hogyan fonódnak össze a két nép orvostudományának szálai Magyarországon, Havaselvén és Moldovában. A XIX. század folyamán Martin Vrajdu mint orvos működött a 48-as magyar forradalmi hadseregben. Dimitrie Nedelcu fogászprofesszor lett Budapesten, Gh. Crăinicianu készítette el a vakok első statisztikáját Magyarországon, Victor Babeşnek pedig tízéves budapesti egyetemi működése, az első magyar bakterológiai könyv megírása közismert.

Magyar orvosok már 48 előtt vándoroltak ki a Kárpátokon túlra. Molnár Ádám Constantin Mavrocordat fejedelem hívására telepedett le Bukarestben, Viola József Iaşi-ban szervezte újjá a Spiridon kórházat és a Iaşi-i Orvosi Olvasóköriben számos magyar orvos szerepelt. A ploieşti-i kórházban találjuk Mózes Károlyt, Vaslui magyar orvosfőnöke pedig Kornhofer György volt. A 48-as forradalom leverése után számos magyar orvos talál otthont az ókirályságban, s közülük is kiemelkedik Oroszhegyi Józsa, a márciusi ifjúság egyik vezetője. Fiala Ferenc az 1877–78-as függetlenségi háborúban vett részt, s az anatómia professzora lett a Bukaresti Orvosi Főiskolán.

Milyen jó, hogy négy évtizeden át volt valaki, aki ezeket a kapcsolatokat állandóan nyilvántartotta, kutatta és fejlesztette. A népek közötti barátság gondolata vörös fonalként húzódik végig Valeriu Bologna munkásságán. Ezen a téren is élő példa volt. Tudományos önzetlensége, segítő szándéka minden nemzetiségi kutatón a Kelemen Lajoséhoz hasonlítható. Ez a humanista felfogás nemcsak a munkatársakkal és hallgatóival való együttműködés-

ben, hanem a kis emberekkel való kapcsolatában is megnyilvánult.

Akik 1940 előtt ismerték intézetét, tudják, hogy altisztje Zsejki Péter volt, akinek tizenhét éves korában a cséplőgép mindkét karját tövéből tépte ki. Bologa maga mellé vette a szerencsétlent, s az szolgálatát feleségével együtt látta el, de szájában fogott tollal maga is le tudta írni a nevét, s az ajtót is ki tudta nyitni a fogai közé szorított kulccsal. Az intézet postáját egyedül kézbesítette hátizsákja segítségével, a belső munkákat az asszony látta el, ki ma is férje után kap nyugdíjat.

Ennyit Bologáról, az emberről.

A Valeriu Bologát ért számos eddigi megtiszteltetés nemcsak a tudományos élet eseménye, hanem mindnyájunk számára öröm, akik tanítványai, munkatársai voltunk, s köztük e sorok írójának is, aki az Orvostörténeti Intézet anyagát Bologa professzor távollétében éveken át gondozta. Mindnyájan várakozással tekintünk további munkássága elé, mely a múlthoz hasonlóan nemcsak a hazai, de a nemzetközi tudománytörténet állandó és további gazdagodásához járul hozzá.